٧-ڕێكەوتنی سەربازی لە نێوان توركیا و ئیسرائیلدا

لـە ٢٣ی شـوبات/ فبرایـەری ١٩٩٦دا لەلایـەن چـەند بەرپرسـێكی هـەردوو سەرۆكایەتیی ئەركانی سوپای توركیـا و ئیسـرائیلەوە ڕێكەوتنامەیـەكی هاوكـاریی هاوبەش لـە بواری مەشقی سەربازیدا ئیمزا كرا. بەپێی ئەو ڕێكەوتنامەیـە فڕۆكـە شەڕكەرەكانی هەردوو وڵات بۆیان هەیە بە مەبەستی مەشق بنكەو بواری ئاسمانیی یەكدی بەكاربهێنن و لە ساڵێكدا هەشت مانۆڕی هاوبەش لەگەڵ یەكتردا ئەنجامبدەن.

گەرچی توركیا لەگەڵ ١٦ دەوڵەتی تردا ڕێكەوتنامەی لـەمجۆرەی ئیمزا كـردووە، كە زۆربەیان ئەندامی پەیمانی باكووری ئەتڵەسین، هەروەها لەگەڵ هـەندێ دەوڵـەتی عـەرەبیی تـردا؛ لەوانـەش میسـر، بـەڵام پـەردەلادان لەسـەر ئیمزاكردنـی ئـەم ڕێكەوتنامەیـە لـە سـەرەتای مـانگی نیسـان/ ئەپریلی ١٩٩٦دا و پـاش مـانگێك لـە ئیمزاكردنیو، دوای بەستنی كۆنگرەی لووتكـەی "شـەرم ئەلشـێخ" لـە ١٣ی ئـادار/ مـارس دا كـە جگەلـە ئیسـرائیل و توركیـا كۆمـەڵێك لـە سـەرانی خۆرئـاواو عـەرەب بەشدارییان تیا كردبوو بە مەبەستی ڕوو بە ڕووبوونەوەی ئاسەوارە كاریگـەرەكانی ئۆپەراسیۆنە گیانبازییەكانی ڕێكخراوی "حەماس" دژ بە كۆمەڵێك شوێنی ئیسرائیل لە قودس و تەلئەبیب و عەسقەلاندا، لەسەر پرۆسەی ئاشتی لە خۆرهەڵاتی ناوەندا، كۆمەڵێك ماناو ئاماژەی گەلێ ترسناكی لەسەر ئەمنی نەتەوەیی عەرەب لەگەڵ خۆیدا هـەڵگرتبوو. ئـەم ڕێكەوتنامەیـە لەلایـەن عـەرەب و ئێرانـەوە كەوتـە بـەر هێرشـێكی دیپلۆماسی و ڕاگەیاندنی فراوان. هەرچەند كاردانەوەی سـوریا و ئـێران سروشـتی بوو، لەبەرئەوەی ئەو دوو وڵاتە دراوسێی توركیان، كەچی هەڵوێستی ڕەخنەگرانەی توندی میسر شتێكی چاوەڕوان نەكراو بوو، سەرباری ڕێكەوتنی سەربازی و ئەمنیی لەمجۆرە لە نێوان میسرو توركیادا. بـەڵام بـەڕای ئێمەهۆیـەكی ئـەوەی كـە وڵاتـانی عـەرەب ئـەم ڕێكەوتنـەی توركیـا-ئیسـرائیلیان پـێ ئاسـایی نـەبوو؛ دەگەڕێتـەوە بـۆ كەموكورتیی سەنتەرەكانی لێكۆڵینەوەو تۆژینەوە لە جیهانی عەرەبداو درێغییان لە

بەشـــوێندا چوونـــی ئـــەو شـــتانەی لـــە "وڵاتـــانی دراوســـێ"دا ڕوو دەدەن، لـــە سەرووشیانەوە ئێران و تورکیا.

ئەگەر ئەم ڕێکەوتنە ئەمنیی‌یەی تورکیا–ئیسرائیل لەو ڕەوتەدا تەماشا بکەین کە زیاتر لە ساڵێکی (یان لانی کەم لە شەش مانگی دوایی ساڵی ١٩٩٥ەوە) سیاسەتی دەرەوەی تورکیا گرتوویەتیە بەر، دەبینین کە ئەم ڕێکەوتنە چ نییە بە تەنها وێستگەیەك نەبێ، کە دەکرێ لە ئاستێکی بەرزتریشدا خۆی بنوێنێت، لە ستراتیجی تورکیادا بەرامبەر هەریەك لە سوریاو یۆنان و ئێران. بەمجۆرە ئەم ڕێکەوتنە ئەنجامێك نییە لە ئەنجامەکانی کۆنگرەی لووتکەی شەرم ئەلشیخ (ئادار/ مارسی ١٩٩٦) یان دەرەنجامەکانی، بەڵکو بەشداریکردنی چالاکانەی تورکیا لەم کۆنگرەیەداو، پاشان سەردانی سەر کۆمار سولەیمان دیمیریلیش بۆ واشنتۆن و، پیشتریش بۆ ئیسرائیل، لە چوارچێوەی ئەو سیاسەتە توندەی دەرەوەی تورکیادا دێ کە لەبەر هەندێ حیسابی ئاسایشی نەتەوەیی خۆی‌و، هەروەها ئابووریی خۆی (کە بەهۆی ناکۆکیە ئاڵۆزەکانیەوە لەگەڵ هەریەك لە سوریاو یۆنان و ئێراندا کەوتۆتە بەر هەرەشە) گرتوویەتیە بەر.

هیچ گومانیکی تیانی‌یە کە خەتەرناکترین کیشە کە چەندین سالە هەرەشە لە قەوارەو بەرژەوەندیی ئابووریی تورکیا دەکات و، خەریکە ئەو کۆڵەکانە دەرمینێ کە کۆماری تورکیایان لەسەر بەندە، کیشەی کوردو شەڕی چەکدارانەی سەختی پارتی کریکارانی کوردستانە بۆ دامەزراندنی دەولەتیکی کوردیی سەربەخۆ لە باشووری خۆرهەڵاتی تورکیادا. خەریکە ئەو خوینبەربوونەی لە ئەنجامی بەردەوامبوونی ئەم کیشەیەشەوە کەوتۆتەوە هەموو ئەو توانایانە لەناو دەبات کە ئەنقەرە پشتیان پێ دەبەستێ تا بەهۆیانەوە وڵات بکات بە هیزیکی ئابووریی وەها لە هەریمەکەدا کە لە توانایدا بیت بەرەو رووی چوونە ناو کۆمەلەی ئەورووپاش بیتەوە. ئەو زیانانەی بەهۆی کیشەی کوردیشەوە لە تورکیا دەکەون، نزیکەی هەشت بلیۆن دۆلارە لە سالیکدا، ئەمە جگە لە قوولکردنەوەی دابەشبوونی ئیتنی و ئالۆزکردنی سیاسەتی ناوخۆ.

بەڵام ئەنقەرە هەر لە تازەبوونەوەی پیکدادانە سەربازییەکانی نیوان کوردەکان و هیزەکانی حکومەتەوە لە سالی ١٩٨٤دا، بەردەوام پەنجەی تاوانبارکردنی بۆ

دیمەشق راکیشاوە بەوەی گوایە مەشق بە کادیرەکانی پارتی کریکارانی کوردستان دەکات و سەرانی ئەو حیزبە دالدە دەدات و، لەسەروو هەمووشیانەوە عەبدوللا ئوجەلان کە بە "ئاپۆ" APO ناسراوە. لە کاتیکیشدا بەردەوام دیمەشق ئەم تۆمەتانەی رەت دەکردەوە، ئەنقەرە ئاوی وەکو کارتی گوشار بۆسەر سوریا بەکاردەهیناو دەمیك ئاوی لی دەبری تا هەندێ لە بەنداوەکان پربکاتەوەو، دەمیکی تریش دەستی بە دروستکردنی بەنداوی دی دەکردەوە لەسەر روباری فورات، کە سەرچاوەی سەرەکیی ژیانی سوریایە. پیدەچێ ئەوەی کە بووە هۆی تیکدانی یەکجارەکیی پەیوەندیی نیوان ئەو دوو ولاتەش ئیمزاکردنی ریکەوتنامەیەك بوو لەلایەن تورکیاوە لەگەڵ کۆمەلیك کۆمپانیای بیانیدا لە ١٩ی ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٥دا بۆ بیناکردنی بەنداوی گەورەی "بیرجیك" نزیك سنوورەکانی سوریا. ئەو دەمە تانسۆ چیللەر سەرۆکی حکومەت بوو، کە بەوە ناسراوە زۆر دوژمنی عەرەبەو حەز بە نزیکبوونەوە لە ئیسرائیل دەکات.

مەسەلەی کورد لە پەیوەندییەکانی نیوان تورکیا و سوریادا تیکەڵ بە مەسەلەی ئاو بووە و وای لیهاتووە ناتوانیت باسی یەکیکیان بەبێ ئەوی دی بکەیت. هاوکات لەگەڵ ئەوەشدا کە دیمەشق (لە روانگەی تورکیاوە) لە پشتیوانیکردنی پارتی کریکارانی کوردستاندا بەردەوامە، تورکیا لە بواری ئاودا زیاتر دەیدۆڕاند، چونکە سوریا توانیی دەولەتان و گەلانی عەرەب هانبدات و لەسەنگەریکدا دژ بە هەلویستی تورکیا لە مەسەلەی ئاو کۆیانبکاتەوە. هەر لە بەیاننامەکانی وەزیرانی "راگەیاندنی دیمەشق"ەوە لە کۆتاییەکانی ك١/ دیسەمبەری ١٩٩٥دا تا هەلویستە یەك لە دوایەکەکان بۆ پشتیوانی لە کۆمەلەی ولاتانی عەرەب. بیگومان ئەمەش لە چەند سەریکەوە بە زیانی بەرژەوەندییەکانی تورکیا دەکەویتەوە لە خۆرهەلاتی ناوەندا. پەیوەندییەکانی نیوان ئەم دوو ولاتە گەیشتە ئەو رادەیەی کە بەرپرسانی تورکیا گوتاری دیپلۆماسیی ئاسایی خۆیان بەزاندو بە شیوەیەکی رەسمی و ئاشکرا سوریایان بە پشتیوانی لە "تیرۆریزمی کوردی" تاوانبار دەکرد. ئەمەش نیشانەی ئەوەبوو کە مەسەلەکان ئاراستەیەکی نوێ وەردەگرن.

زۆرجار بەرپرسانی تورکیش ئەوەیان دووپات کردۆتەوە کە هەر بەرەو پیشچوونیك لە پەیوەندییاندا لەگەڵ ئیسرائیلدا پتر لەوەی پیداویستیەك بیت بۆ

هاریکاریی هاوبەش، مەبەست و رەهەندی سیاسیی خۆی هەبووە. بۆ نموونە ئەوە بوو لە ٢٦ی ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٥دا بەرپرسیکی بالای وەزارەتی بەرگریی تورکیا وتی تازەکردنەوەی فرۆکەکانی F4ی تورکی بۆ کۆمپانیا پیشەسازییە ئاسمانیەکانی ئیسرائیل و بەبێ کەمکردنەوە و بە پیچەوانەی ئەوەی تا ئەو دەمە پەیرەو کراوە، بریاریکی سیاسییە، گەرچی بەنرخیکی زیاتریش بیت. چونکە لەو روانگەیەوە سەرچاوە دەگرێ کە ئیسرائیل "دەولەتیکی دوژمن بە دەولەتیکی دوژمنی ئیمەیە". ئەمجۆرە لیدوانانەش لای تورکەکان دووبارە دەبنەوە، بە تایبەتیش لەلایەن ئونور ئویمینی رازگری گشتیی وەزارەتی دەرەوەوە. بەمجۆرە ریکەوتنی سەربازیی نیوان تورکیا-ئیسرائیل هەولیکە بۆ گوشار خستنە سەر سوریا لەو رووەوە کە ئەنقەرە تاوانباری دەکات بەوەی پشتیوانی لە پارتی کریکارانی کوردستان دەکات.

ئەوەی تازە و گرنگە لە ئەمیستادا ئەوەیە کە مەسەلەی پارتی کریکارانی کوردستان بە شیوەیەکی رەسمی و ئاشکرا بووە بە بابەتیکی سەرەکی لە دیاریکردنی سیاسەتی دەرەوەی تورکیادا. لە کاتیکیشدا کە چاوەروان ناکرێ ئەنقەرە لە ریکەوتنەکەی لەگەڵ ئیسرائیلدا پاشگەز بیتەوە، دوور نییە ریکەوتنی زیاترو قوولترو مەترسیدارتر بۆ سوریا ئیمزا بکات؛ ئەگەر ئەو داوایانە بە چنگ نەهینیت کە ناچاریان کردووە ئەو ریکەوتنە لەگەڵ ئیسرائیلدا ئیمزا بکات.

لە هەمان چوارچیوەدا ئەم ریکەوتنە تورکی-ئیسرائیلییە وەکو "پەیامیك"ە بۆ ئیران کە تورکیا ئەویش بە پشتگیریکردن لە پەکەکە تاوانبار دەکات، گەرچی بەرادەیەکی کەمترە لەو تاوانبارکردنەی دیمەشق. بەلام ئەو هەلمەتە راگەیاندنە فراوانەی ئیرانیش دژی تورکیا و بەهۆی ئەو ریکەوتنەوە پاساوی تاوانبارکردنی تورکیا بۆ هەندێ دیپلۆماتی ئیرانی لە ئەنقەرە دەداتەوە کە گوایە هانی تیرۆرکردنی ژمارەیەك لە بیرمەندان و رۆژنامەوانە تورکەکان دەدەن. بوونی فرۆکە ئیسرائیلییەکان لە ئاسمانی تورکیادا هیچ لە هەولی بەردەوامی ئەمریکا بۆ دژایەتیکردنی "ئسولیەت" ناگۆرێ لە سای بوونی بنکەکانی پەیمانی ئەتلەسی و "هیزی چەکوش"ی خۆرئاوا لەسەر خاکی تورکیاو، دەرچوونە بەردەوامەکانی فرۆکەکانی هاوپەیمانان بەسەر تورکیاو بەسەر باکووری عیراق و، بگرە بەسەر باشووریشیدا کە ئیستا لە ئوردونەوە ئەم دەرچوونانەی دوایی ئەنجامدەدرین.

ریکەوتنامـەی تورکیـا-ئیسـرائیل لـە سـاتیکی ناسـکی پەیوەندییـەکانی نیـوان تورکیاو یۆنـاندا ئیمزا کرا. بە گویـرەی هەوالـەکانیش وەزیـری بـەرگریی یۆنـان لـە سەرەتاکانی پاییزی ۱۹۹٥دا، ریکەوتنامەیەکی "نهینی"ی لەگەڵ هاوپایەی خۆی لە سوریادا ئیمزا کردەوە کە پیشتر لەگەڵ سەرۆك وەزیرانی پیشووی یۆنان، ئەندریاس باباندریۆدا لە سالی ۱۹۸٥دا لـە نیوان یۆنـان و سوریادا ئیمـزا کـراوە. بـەپێی ئـەم ریکەوتنامەیە بۆ فرۆکە یۆنانیەکان هەیە لـە ئەگـەری روودانـی شـەریکدا لـە نیـوان تورکیـاو یۆنـاندا، ئاسمـانی سـوریا بەکاربـهینن. ئـەوەی جـێی سەرنجیشـە لـیرەدا ئەوەیە کە وەزیری دەرەوەی سوریا "فاروق ئەلشـەرع" لـە سـەرەتای ت٢/ نۆڤەمبـەری ۱۹۹٥دا لەگـەڵ وەزیـری دەرەوەی یۆنـان و وەزیـری دەرەوەی رووسـیا "بـاڤیل گراچۆڤ"دا لە ئەسینا کۆبوونـەوە. شـەرع بـە رۆژنامەوانـەکانی راگـەیاند کـە یۆنان و سوریا لەسـەر ئـەوە ریك کـەوتوون کـە بۆ روو بـەروو بوونـەوەی هەرەشـەی لایـەنیکی سێیەم (کە مەبەست لە تورکیایە) هاوکاریی یـەکتر بکـەن. لـە وەڵامـی پرسیاریکیشدا سەبارەت بەوەی کە ئایا لە حالەتیکی وەهادا سوریا لـە رووی تەکنیکیـەوە پشتیوانی لە هیزی ئاسمانیی یۆنانی دەکات، وەزیری سوریا وتی کە هاوکاریی نیوان ئـەم دوو وڵاتە "گەلێ فراوانە"و "نامانەوێ ئاسمانمان ببەزینرێ یان پەیوەندییـەکانمان لەگـەڵ هاوسیکانماندا تیکبچیت، بەڵام هیچ هەرەشەیەکیش قبووڵ ناکەین". لـە ئامـاژەیـەکی روون و ئاشکراشدا بۆ تورکیا، شەرع وتی: "یۆنان و سوریا هیرش نابەنـە سـەر هیچ لایـەك. بـەڵام دەولـەتی تـر هەیـە کـە بیر لـەوە دەکاتـەوە هـیرش بەریتـە سـەر ئـەم دوو وڵاتە".

سـەرچاوەکانی تورکیاش لـەکاتی خۆیدا رایانگـەیاند کـە دیمەشق و ئەسـینا هـەر بەراستی ریکەوتنامەیەکیان مۆرکردووە کە رێ بە فرۆکە جەنگاوەرییەکانی هـەردوولا دەدات تا بنکەکانی یەکدی بەکاربهینن. بـەم پێیـە بەرپرسـانی تورکیا زۆرباش ئـەوە دەزانن کـە یۆنـان، یەکـە دوژمنـە دیرینەکـەی تورکیـا لـەم دوو سـەدەیەی دواییـدا، سەرچاوەی سەرەکیی مەترسیـیە بۆسەر ئاسایش و بەرژەوەندییە گرنگەکانی تورکیا لـە ئیجـەو ئـەوروپادا. ئیمزاکردنـی ریکەوتنامـەی تورکیـا-ئیسـرائیلیش هـەولیکی ئاشکرای تورکیایە بۆ گوشار خستنە سەر سوریا تا پـەیوەندیی خۆی لەگـەڵ یۆناندا بپچرینیت و پشتیوانیی لێ نەکات و کار ئاسانیی بۆ نەکات.

گومانیش لەوەدا نیە کە ریکەوتنی سەربازیی نیوان ئەنقەرەو تەلئەبیب بە بەرەو پیشچوونیکی ئیسرائیلی لە قەلەم دەدریٚ بەرەو سیستمی نویٚی خۆرهەلاٚتی ناوەند، ئەو سیستمەی کە ئەمریکا دەیەویٚ سیماکانی دیاریبکات و بنەما ئابووریو ئەمنیەکانی دابریژیت. ئەمەش لە هەندیٚ رووەوە دژایەتیکردنی ئسولیەت و هەروەها ئەو هیزانە دەگریتەوە کە دژایەتیی ئەمریکا دەکەن، لەسەرروو هەمووشیانەوە ئیران و سوریا، گەرچی ئەم ریکەوتنامەیە لە سای بوونی ئامرازەکانی بەرگرتن و پاراستن و چاودیریی ئەتلەسی و ئەمریکاییدا لە تەواوی ناوچەی خۆرهەلاٚتی ناوەندداو بە تایبەتیش خاکی تورکیادا شتیکی وای پیٚناکریٚ.

وەزیری بەرگریی تورکیاش ئەلتان سۆنغورلو لە ١٢ی نیسان/ ئەپریلی ١٩٩٦دا ئاماژە بەو "پیشیلکاری"یە دەدات کە خۆی لە ریکەوتنی سەربازیی ئیسرائیل– تورکیادا دەخاتە روو، وەختیٚ لەبەردەم پەرلەماندا وتی "سیناریۆی رووداوەکان لە خۆرهەلاٚتی ناوەندا بە تەواوی گۆراوەو، هەموو ولاٚتە عەرەبەکان لەگەلٚ ئیسرائیلدا ریك کەوتوون بەتەنها سوریا نەبیت". گەرچی ئەم قسەیەی وەزیری تورکیا ورد نیە کاتیٚ سوریا لەو هاوکیشەیە دەکاتە دەرەوە، بەلاٚم ئاماژە بۆ "پەلەکردن"ی تورکیا دەکات تا لە کاروبارەکانی خۆرهەلاٚتی ناوەندا رۆلیك ببینیت، بەبیٚ رەچاوکردنی هاوسەنگیە وردو ناسکەکانی ئەو هیزانەی راستەوخۆ بە قەیرانی ناوچەکەوە پەیوەندیدارن، واتە ولاٚتانی عەرەب و ئیسرائیل. لەبەرئەوەی ئەم ریکەوتنە بەبیٚ گەیشتنە ریکەوتنیکی ئاشتی لە نیوان ئیسرائیل و سوریاو لوبناندا و، بەبیٚ ریکەوتنیکی روون و متمانە پیکراو سەبارەت بە مەسەلەی خۆچەکدارکردن، بە تایبەتیش چەکی ئەتۆمی، کە میسر بایەخیکی زۆری پیٚ دەدات، وەکو وەزیری دەرەوەی میسر "عەمرو مووسا" دەلیت دەبیتە مایەی "ناریکییەك لە ئاسایشدا کە لە بەرژەوەندیی لایەکدا دەبیٚ لەسەر حیسابی لایەکی دی"و بەشتیکی "زۆر خەتەرناك"ی لە قەلەم دەدات. ئەمە هەمان شتە کە بەریوەبەری نووسینگەی سەرۆکی میسر بۆ کاروباری سیاسی "ئوسامە ئەلباز" جەختی لی دەکاتەوە کاتیٚ دەلیت ئەم ریکەوتنە "دەبیتە مایەی ناهاوسەنگییەك لە پەیوەندییەکاندا لە ناوچەکەداو ئەمەش دەبیتە هۆی نائارامییەك لە ئایندەدا زەمینە بۆ ململانیٚی چەکدارانە خۆشدەکات"، هەروەها کۆمەلەی ولاٚتانی عەرەبیش نیگەرانیی خۆی لە ئاست ئەم ریکەوتنەدا دەربریو بە "پەیمانیکی دوژمنکارانەی نویٚ" ناوی برد.

كاردانەوەی رافزییانەی عەرەب بەرامبەر بەم ریكەوتنە لە بەیاننامەی كۆتایی كۆنگرەی لووتكەدا كە لە رۆژانی ٢٢و٢٣/ حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٦دا لە قاهیرە بەستراو تیایدا سەرۆك و پادشایانی عەرەب بەشدارییان كرد، گەیشتە چلەپۆپە، كە "نیگەرانی"ی بەرامبەر ئەو ریكەوتنە دەربڕیو داوای لە توركیا كرد "چاو بخشینیتەوە" بەو ریكەوتنامەیەدا "بەجۆریك كە زیان بە ئاسایشی وڵاتە عەرەبەكان نەگەیەنیت".

گەرچی ئەم ریكەوتنە زیانیكی فرە بە پەیوەندییەكانی توركیا و جیهانی عەرەب دەگەیەنیت، لەبەرئەوەی كەلەبەریكی دەروونی لە نیوان ئەم دوو گەلەدا جیگیر دەكات، كە ئۆبالی ئەمەش بە زۆری دەكەویتە ئەستۆی سەرانی ئەنقەرە، ئەویش لە رێی سیاسەتی پشتكردنە جیهانی عەرەب و ئیسلام، لەو كاتەوەی تانسۆ چیللەر بووە بە سەرۆكی حكومەتی توركی و دوای كۆچی دوایی سەر كۆمار تۆرگوت ئۆزال كە لە سالی ١٩٨٣ەوە دەستی بە كرانەوە كرد بە رووی خۆرهەلاتی عەرەبی و ئیسلامیدا، بەلام هەردەبێ لە چوارچیوەی بەرژەوەندییە زیندووەكانی توركیادا (وەكو توركەكان خۆیان تییدەگەن) لێی بروانین، كە عەرەب نەیتوانیوە خویندنەوەیەكی بابەتیانەی بۆ بكات.

٨-وینەی تورکیا لە "خۆرهەڵاتی ناوەندی نوێ‌ی" پیریزدا

شـەمعون پـیریزی وەزیـری دەرەوەی ئیسـرائیل (کـە دواتـر بـەر لـە دۆڕاندنـی هەلبژاردنـەکانی ٢٩ی ئایاری ١٩٩٦ بـوو بـە سـەرۆکی حکومـەت) لـە کتیبەکـەیدا "خۆرهەڵاتی ناوەندی نوێ" وینەیەك بۆ خۆرهـەڵاتی ناوەندی قۆناغی پاش کۆتایی شـەرەکان و، سـەرەتای قۆناغی ئاشتی کـە هیشـتا بـە تـەواوەتی سـەقامگیر نـەبووە، دەخاتە روو کە خۆی حەزی پیدەکات. لەم رووەوە پیریز هـەولدەدات بەسـەر هۆکارە ژیارییـەکانی نیـوان جوولەکـەو عـەرەب و موسـلمانەکاندا بـازبدات و جـەخت لەسـەر "وینەی ئابووری"ی ناوچەی خۆرهەڵاتی ناوەند بکات، بە مەبەستی چەواشـەکردنی پرنسیپەکانی سازش کاتێ روو لە تەواو بوون دەکات و، گرنگیدان بەلایەنی ئابووری وەکو تاقە لایەنی دیاریکەر لە ناوچەیەکی جوگرافیدا و، دوور لـە شوناسـی ناوچەکە بە گەل و میژوو و خەون و خولیاکانیانەوە.

ئەوەی لیرەشدا مەبەستمانە دیاریکردنی "وینەی تورکیا"یە لای شەمعون پیریز و لەبیرکردنەوەی سەرانی ئیسرائیلدا لە میانی کتیبی "خۆرهەڵاتی ناوەندی نوێ"وە.

ئـەو تورکیایـەی کـە یەکـەم دەولـەتی موسـلمان بـوو لـە سـالی ١٩٤٩دا دان بـە دامـەزراندنی "دەولـەتی ئیسـرائیل"دا بنـێ و ئـالوگۆڕێ بـالیۆز بکـەن و بـەدریژایی چەندین دەهەو لەسەر ئاستی جیاجیا پەیوەندی دروست بکەن، ئەو تورکیایـەی کە سەرکردەکانی و هەروەها سەرانی ئیسرائیلیش شانازی بەوەوە بکەن کە چ لە رووی دیموکراسـیەوەو چ وەکـو رژیمیکـی سیاسـی (ی عیلمـانی) دەولـەتیکی موسـلمانی نموونەیەو، هەردووکیان تاقە دوو دەولەتی دیموکراتن لە خۆرهـەڵاتیکی ناوەندداکە دیکتاتۆرییە شاهەنشایی و کۆماریەکان تیایدا بالادەسـتن، هیـچ ئاسـەواریکی ئـەم تورکیایە لە کتیبەکەی شەمعون پیریزدا نابینینەوە تەنها لە مەسەلەی ئاودا نەبیت و، لەو گۆشە نیگایەوە نەبیت کە گومان و نیشانەی پرسیار خالی نییە.

توركيا سەر بە خۆرهەڵاتی ناوەند نی‌یە

شەمعون پیریز لە لاپەڕە ١٠٩و١١٠دا دوو خشتەمان بۆ دەخاتە ڕوو، یەکەمیان سەبارەت "خەرجی‌ی گشتی‌یە لە وڵاتانی خۆرهەڵاتی ناوەندا لە بوارەکانی تەندروستی و فێرکردن و بەرگریدا"، دووەمیشیان سەبارەت "باری کۆمەڵایەتی‌یە لە خۆرهەڵاتی ناوەندا" لەم دوو خشتەیەدا ناوی تەواوی وڵاتانی خۆرهەڵاتی عەرەبی و لیبیا هاتووە، هەروەها ناوی ئیسرائیل و ئێرانیش. لە کاتێکا ناوی توركيا لە گۆڕێ نی‌یە.

کاتێکیش پیریز دەربارەی بازاری خۆرهەڵاتی ناوەندی دەدوێ ئاماژە بۆ پێشنیازەکەی کۆمەڵەی ئەوروپایی دەکات (ل ١٢٣) کە باس لە دروستکردنی دوو بازاری هاوتەریب دەکات: بازاری خۆرهەڵات و بازاری خۆرئاوا، لە بازاری خۆرهەڵاتیشدا ناوی توركيا نایەت و باس لە هیچ دەورێکی ناکرێ.

توركيای سەر بە دەریای ناوەڕاست

بۆیەکەمجار ناوی توركيا لە کتێبەکەی شەمعون پیریزدا لە لاپەڕە ١٣٨و١٣٩دا دێ، کاتێ باس لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی کێشە کشتوکاڵیەکان دەکرێ لە ناوچە وشك و برنگەکانداو، تیایدا پێشنیاز دەکرێ کە ئەم سەنتەرانە ئەو وڵاتانەش بگرێتەوە کە بە دەست ئەو کێشەیەوە دەناڵێنن. لێرەدا پیریز لە دیاریکردنی ناوەکاندا ناوی ئەو وڵاتانە دەهێنێت کە دەکەونە سەر دەریای ناوەڕاست، نەك بە تەنها ئەوانەی دەکەونە خۆرهەڵاتی ناوەندەوە. لەوانەش: مەغریب و تونس و میسرو ئیسرائیل و ئیسپانیا و قوبرس و هەروەها توركياش. واتە توركيا لێرەدا وەکو وڵاتێکی سەر بە دەریای ناوەڕاست باسدەکرێ، یان وەکو وڵاتێك کە کێشەیەکی کشتوکاڵیی دیاریکراوی هەیە، نەك وەکو وڵاتێکی سەر بە خۆرهەڵاتی ناوەند.

ئیسرائیل و بەنداوەکانی توركيا

سوريا و عێراق وایدەبینن کە دروستکردنی بەنداو لەسەر هەردوو ڕوباری دیجلەو فورات نیازی دوژمنکاریانەی لە پشتەوەیەو بە مەبەستی باڵادەستیی ئابووری و سیاسی‌یە لە خۆرهەڵاتی ناوەنداو لە ڕێی بەکارهێنانی ئاوەوە وەکو چەکێك و وەکو بابەتێك بۆ سازش و پارەکێشانەوە، ئەمە جگە لە کاریگەریی جۆری ئەو ئاوەی کە

بوار بە رۆیینی دەدرێ. شەمعون پیریزیش لەکتیبەکەیدا "خۆرهەلاتی ناوەندی نوێ"، کاتێ باس لە "ئاوی زیندوو" و پیداویستیی ئەو ئاوە دەکات خۆی لە قەرەی ئەم مەسەلەیە دەدات. لیرەشدا پیریز ئاماژە بۆ کەنالی تورکیا دەکات بەبێ ئەوەی ناوی بهینێ و وایدادەنیت کە دروستکردنی بەنداو پرۆسەیەکە "لەسەر حیسابی ماف و پیداویستیی ولاتە هاوسیکان و لەسەر حیسابی جۆری ئاوەکە" دەکەوێ. پیریز دەلیت (ل ١٣٤):

"سوریاش بەدەست کیشەیەکی وەهاوە دەنالینیت، لەبەرئەوەی بەلاوازترین ئەلقەی ئەو سیگۆشەیە دەژمیردرێ کە لەگەڵ عیراق و تورکیادا حەوزی دیجلەو فورات پیکدەهینن. لە راستیشدا ژینگە لەم ناوچەیەدا لەبەردەم ویرانکردنیکی بەردەوامدایە، لە ئەنجامی زۆربوونی ژمارەی دانیشتووان و خراپ بەکارهینانی سەرچاوەکانی ئاوو، بەپێی ئەو لیکۆلینەوەیەی پرۆفیسۆر ئامنون سۆفەریش لە زانکۆی حەیفا ئەنجامی داوە ولاتانی ناوچەکە ملکەچی شیتیی پرۆژەی گەشەپیدانن کە پیویستی بە بەکارهینانی تەواوی ئاوی روبارو جۆگەکانە بە مەبەستی زۆرکردنی بەرهەمهینانی خۆراك، هەر بۆیە پرۆسەی دروستکردنی بەنداو پرۆسەیەکە لەسەر حیسابی ماف و پیداویستیی ولاتە هاوسیکان و لەسەر حیسابی جۆری ئاوەکە دەکەوێ".

پرۆژەی بۆرییەکانی ئاشتی: ئیستگەکانی شیرینکردن سوودمەندترن!

لە کاتیکا پیریز داوای دامەزراندنی سیستمیکی هەریمی بۆ ئاو دەکات، چارەسەریك لە دوو شیوەدا پیشنیاز دەکات:

١- گواستنەوەی ئاو لە ناوچە زۆر ئاوەکانەوە بۆ ناوچە بیئاوەکان.

٢- شیرینکردنی ئاوە سویرەکان.

سەبارەت بە کیشەی یەکەمیش پیریز ئاماژە بۆ گرنگی پرۆژەی بۆرییەکانی ئاشتیی تورکیا دەکات. بەلام ئەوەش دەلیت کە بەردەوامبوون لەسەر ئەم پرۆژەیە پشت بە لیکۆلینەوە لە سوودی ئابووریی دەبەستیت، هەروەها ئەوەی کە ئەم هەلبژاردنە لە رووی ئابوورییەوە لە ئیستگەکانی دلۆپاندن باشتر نابیت.

پیریز دەقاو دەق ئەمە دەلیت (ل١٤٦، ١٤٧، ١٤٨):

"دەکرێ ئاوەکە یان بە شیوەیەکی راستەوخۆ لەرێی کەنالە کراوەکانەوە یان بۆرییەکانەوە بگویزریتەوە، یانیش بە شیوەیەکی ناراستەوخۆ لەرێی تانکەرەکانەوە. ریگەی یەکەمیان لە ژمارەیەك ولاتی خۆرهەلاتی ناوەندا پەسەندە، بەلام ئەوە بەس نییە، لەبەرئەوەی زۆربەی ولاتانی ناوچەکە ئاویان زۆر نییە. سەرچاوە باشەکانیش دەکەونە ولاتەکانی ترەوە، واتە دەکەونە دەرەوەی سنوورو دەسەلاتیانەوە بۆ بەکارهینانیان. بۆیە چارەسەری نموونەیی بریتییە لەراکیشانی بۆری بە مەبەستی گواستنەوەی ئاو لە ولاتیکەوە بۆ ولاتیکی دی.

ئەم بۆرییانەش کە دەشێ ئاوو نەوت و گازیشیان پیدا تیپەریت، دەبێ لەسەر بناغەی سیاسەتیکی ئابووریی ژیرانە بیت، نەك لەسەر بناغەی مەترسییە ستراتیجیە کۆنەکان.

ئەم بیرۆکەیەش تازە نییە، لە سالی ۱۹۸۷داو لە سەنتەری لیکۆلینەوە ستراتیجیە دەولیەکانە لە واشنتۆن تورکیا پیشنیازی دروستکردنی هیلی بۆرییەکانی ئاشتیی کرد بە مەبەستی گواستنەوەی ئاو لە ناوچە فرە ئاوەکانی تورکیاوە بۆ ولاتانی خۆرهەلاتی ناوەند کە ئاویان کەمە. بەپێی ئەو پلانە سەرەکیەش پرۆژەکە لە دوو هیڵ و چەند لقیك پیکدێ کە لەو دوو هیلە دەبنەوە. یەکەمیان هیلی بۆرییەکانی خۆرهەلات کە بە سوریادا تیدەپەرێ تا ئوردون و عەرەبستانی سعودی و لەویشەوە بۆ میرنشینییەکانی کەنداوو عومان. هیلە عەرەبییەکەش ئاو بۆ سوریا و ئیسرائیل و کەناری خۆرئاواو ئوردون و عەرەبستانی سعودی دەبات.

کاتی خۆی ولاتە عەرەبەکان قایل نەبوون بەوەی ئیسرائیل لە پلانەکەدا بەشدار بیت، ئەویش بەهۆی بەردەوامبوونی ناکۆکیی فەلەستین-ئیسرائیلەوە. بۆیە تورکیا دەستی بە هیلە خۆرهەلاتییەکە کردو تا ئیستاش ئەم پرۆژەیە لە سەرەتادایە.

گەرچی نەبوونی ئاشتی لە نیوان ئیسرائیل و دراوسیکانیدا و بە تایبەتیش فەلەستینیەکان بووە کۆسپ لەبەردەم پرۆژەی هیلە عەرەبییەکەدا، بەلام بەردەوامبوون لەسەر پرۆسەی ئاشتی دەشێ بەردەوامیی پرۆژەی ئاوەکە مسۆگەر بکات گەر سوودی ئابووریی خۆی سەلماند، سوودەکەش لیرەدا بۆ تورکیا ئەوەیە کە بەرامبەر بەو مەسرەفەی لەسەر شیرینکردنی ئاوەکە دەیکات چیی دەسدەکەویت، ئەمە جگە لە گرنگیی هیلە تورکیەکە لەرووی پاراستنی ئارامییەوە لە ناوچەکەدا. بەلام ئەوەی

لەمەدا بە خەوش دادەنرێ ئەو ماوە زۆرەیە کە پرۆژەکە دەیخایەنیت و رەنگە بگاتە بیست ساڵ. بەمجۆرە گەرچی پرۆژەکەی تورکیا بۆ راکیشانی ئاو بە پرۆژەیەکی بەهادار لە قەلەمدەدرێ، کە دەکرێ ئاوەکە لە رێی تۆری هیلی شەمەندەفەرو رێی دەریاییشەوە بگەیەنرێ، یان لەسەر شیوەی هیلەکانی گواستنەوەی نەوت، بەلام ئەمە لە رووی ئابووریەوە لە ئیستگەکانی دلۆپاندن باشتر نابیت، لەگەڵ ئەوەشدا ئەم پرۆژەی بۆرییانە سوودی سیاسیی گرنگی هەیە لەبەرئەوەی سیستمیك لە پەیوەندیو بەرژەوەندیی هاوبەش دەخولقینیت بەم پێیە دەشێ ئەو بارودۆخە نوێیەی لە سای ئاشتیشەوە دیتە گۆرێ ببیتە مایەی کەمکردنەوەی نرخی ئاو".

تورکیا: تیپەرگەیەکی گەشتوگوزاری

لە بەشی دەیەمی کتیبەکەیدا پیریز باسی ژیرخانی گواستنەوەو گەیاندن دەکات (ل ١٤٩) و پیشنیاز دەکات خۆرهەلاتی ناوەند بە تۆریکی گەیاندنەوە ببەستریتەوە، لەوانە: دروستکردنی هیلیکی ئاسنین بە قەراغ کەناری دەریای ناوەراستدا، بە جۆریك کە گەشتیارە ئەوروپاییەکان دەتوانن لە تورکیاوە بۆ سوریا و ئیسرائیل و میسرو...هتد سەفەر بکەن. هەروەها پیریز پیشنیازی تۆریکی ریگای خیرا دەکات بە قەراغ دەریاداو لە نیوان میسرو ئیسرائیل و لوبنان و سوریا و تورکیادا.

***

لە کتیبی "خۆرهەلاتی ناوەندی نوێ"ی پیریزدا تورکیا پیگەیەکی زۆر بچووکی هەیەو لە چوارچیوە هەریمیەکە دوور خراوەتەوە، چ لە رووی ئەمنی و چ لە رووی سیاسی و هەروەها ئابووریشەوە. گەرچی تاقە "سوود"ی تورکیا ئیسرائیلیەکان زۆر دووپاتی دەکەنەوە، بەلام پیریز هەرزوو ئەو "ئومید"انەی ئەنقەرە دەرەوینیتەوە و گومان لەوە دەکات پرۆژەی "ئاوی ئاشتی" کە سەرۆکی کۆچکردووی تورکیا تورگوت ئۆزال پیشنیازی کردبوو، سوودیکی هەبیت و ئیستگەکانی شیرینکردنی ئاو بەسەریدا پەسەند دەکات.

ئەوەی دەمینیتەوە ئەوەیە کە دەبێ بژاردە (نوخبە)ی سیاسی و فیکری و راگەیاندنی تورکیا ئەو "بایەخ"ە بخویننەوە کە ئیسرائیل لە رێی شەمعون پیریزەوە دەیدەن بە ولاتەکەیان، تا ئەو (بژاردانە)پەی بەوە بەرن کە ئاخۆ کەشتیی ویلی تورکیا لەچ کەناریك دەگیرسیتەوە: چ لە شوناس و چ لە رۆلدا.

بەشی هەشتەم

سیگۆشەی "شەیتانی"

١-دیسانەوە تورکیا
لە بازنەی مەترسیی رووسیادا

هەلبژاردنەکانی پەرلەمانی رووسیایی کە لە ١٢ی ك١/ دیسەمبەری ١٩٩٣دا ئەنجامدرا نیشاندەری مەیلی ناسیونالیستیی کۆمەلگای رووسی نەبوو بەلای بیروباوەری ناسیونالیستیی توندرەو و پاوانخوازدا کە پیشتر چەندەها جار لە پەیوەندییەکانی رووسیادا بە سنوورەکانی باشوورو خۆرئاوایەوە لە هەردوو سەردەمی قەیسەری و شیوعیدا رەنگی دابۆوە، هیندەی ئەوەی جەختکردنەوەیەك لەو بیروباوەرە.

ئەوەبوو دوای هەرەسی یەکیتی سۆڤیت و هەرەسی دەولەتی مەرکەزیو، گرفتاربوونی رووسیای فیدرال بە قۆناغیك لە لاوازیی سیاسی و ئابووری، "سوپای سوور" هەستیکرد هەم بێ دەولەتەو هەم بێ ئایدیۆلۆجیایەکی گەورەیە، بۆیە لەسەر شیوازی خۆی دەستی بە دامەزراندنی ئەو دەولەتە تایبەتیەی خۆی کرد کە هەندێ رێی هەلبژاردنی بۆ یلتسن دیاریکرد کە لەگەل پرنسیپەکانی دیموکراسی و ریزگرتن لە مافەکانی مرۆڤ و گەلان لە دیاریکردنی چارەنووسی خۆیاندا ناکۆك بوون، بۆیە لەسەر ئاستی ناوخۆ ئەنجامەکان بە ویرانکردنی ساختومانی پەرلەمان بە تانك و، گرتنی سەرانی ئۆپۆزسیۆن شکانەوەو بوونە نیشانەی دیکتاتۆریەتی سەربازیانە.

لەسەر ئاستی دەرەوەش نموونەی پاوانخوازی و سەربازی بەهیزتر بوو، کاتێ رووسەکان دەستیان دایە پشیوی و ئاژاوە نانەوەی ناوخۆو دەوروبەری ئەو کۆمارانەی لە یەکیتیی سۆڤیت جیابوونەوە، تا دیسانەوە بال بەسەر ئەو کۆمارانەدا بکشینەوە و خۆیان وەکو تاقە دەستەبەری سەقامگیری بسەپینن، هەروەکو لە جۆرجیا و ئازەربایجان و قەرەباغ و تاجیکستان و مۆلداڤیاو..هتد.. ئەمە روویدا.

ئەم رەوتە سەربازیو پاوانخوازییەی رووس لە سەرەتای ت٢/ نۆڤەمبەری ١٩٩٣دا گەیشتە چلە پۆپە کاتێ مۆسکۆ رایگەیاند کە مافی خۆیەتی بەرامبەر هەر دەستدریژییەك دژی رووسیا هەموو جۆرە چەکیك بەکاربهینیت، تەنانەت چەکی

ئەتۆمیش. بەیاننامەیەکی رووسیش باسی لەوە کردووە کە رووسیا وەکو ئامرازێك بۆ ڕێگرتن لە بڵاوبوونەوەی ناکۆکیی هەرێمی لەوانە خۆرهەڵاتی ناوەندیش چەکی ئەتۆمی بەکاردەهێنێت و، بەمە رووسیا رۆڵێکی کاریگەر بۆ مسۆگەرکردنی ئاشتی و ئارامی لە ناوچەکەدا دەبینێت. ئەم راگەیاندنە تاکلایەنییەش سەبارەت بە مافی بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی، زۆر دژ بە "پرنسیپەکەی بریجنیڤ"ە کە لە ساڵی ١٩٨٢ دا راگەیەنراو دەڵێت کە یەکێتیی سۆڤیت لە بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمیدا دەسپێشخەر نابێت. کاتێ هەڵبژاردنیش لە رووسیادا ئەنجامدرا، ئەم مەیلە سەربازی و پاوانخوازییە زۆر بە ئاشکرا دەرکەوت، تەنانەت حیزبی لیبراڵ-دیموکرات بە سەرۆکایەتی ڤلادیمیر جیرنۆڤسکی، کە داوای ئەوە دەکات رووسیا زۆربەی وڵاتانی هاوسێی داگیر بکات، زۆرینەی دەنگەکانی سوپای بەدەستهێنا.

تورکیا، بەو پێیەی یەکێکە لە هێزە هاوسێکانی رووسیا، لە هەمووان نیگەرانترە لە سەرکەوتنی رێبازی ناسیونالیستیی توندرەو لە رووسیادا، بە تایبەتیش لەبەرئەوەی بیروڕای دژ بەتورکیا رووبەرێکی سەرەکیی لە "هزر"ی جیرنۆڤسکیانەی داگیر کردووە، ئەو هزرەی بە تەنها تایبەت نییە بە حیزبێکی دیاریکراو یان کەسێك، بەڵکو گوزارشت لە "حاڵەتێکی" گشتگیر دەکات.

سەرچاوەی ئەم نیگەرانییەی تورکیاش ئەوەیە کە ئەم گۆڕانانەی لە کۆمەڵێك بواردا لە رووسیادا روویانداوە دیسانەوە لاپەرەیەك هەڵدەدەنەوە کە وا دەزانرا لەگەڵ کۆتاییهاتنی جەنگی ساردو هەڵوەشانەوەی یەکێتیی سۆڤیت دا فەرامۆشکراوە، کە بە درێژایی نیو سەدە وەکو سەرە رمێکی ئەتلەسی بەرامبەر بلۆکی شیوعی رکیفکەری ستراتیجی تورکیا بوو.

گەرچی کۆتاییهاتنی جەنگی سارد لە بایەخی تورکیای لای خۆرئاوا کەمکردەوەو، هەروەها ئەمیش کەمتر پشت بە خۆرئاوا دەبەستێت، بەڵام بواری ئەوەی بۆ رەخساند کە دەسەڵات و کاریگەریی لە ئاسیای ناوەراست و قەفقاس و بەلقان و دەریای رەشدا فراوانتر بێت و، بایەخیکی پتر بە خۆرهەڵاتی ناوەند بدات. واتە نەمانی "مەترسیی ستراتیجی"ی باکوور، دەرفەتیکی وەهای بۆ تورکیا خولقاند ببێتە "هێزێکی هەرێمیی گەورە" گەر رووداوەکانی بۆسنەو قەرەباغ نەبووایە کە مۆرکێکی ئیتنی و ئایینیی ئاشکرایان بەخۆوە گرت و، بووە هۆی بردنەوەیەکی

ئاشـكرای نـەیارەكانی توركیـاو ئەمــەش زۆر كاریگــەریی لــە خــەون و خۆزگــە هەریمیەكانی كرد.

لەگـەڵ هـەموو ئەمانـەدا تـرس و گومـانی توركیـا لـە "هۆكـاری رووسـیایی" بـە هەرەسی یەكیتیی سۆڤیت بە تەواوەتی لەناو نەچوو. ئەوە بوو كاتێ لە سولەیمان دیمیریلیان دەپرسی ئایا ئەگەری دەستیوەردانی سەربازیی توركیا لە رووداوەكانی قەرەباغدا هەیە، یەكسـەر وەڵامـی دەدایـەوە: "سـوپای سـوور لەبـەردەممان‌دا پـەیدا دەبیـت". وەختـێ مۆسـكۆش "پرنسـیپی ئـەتۆمی"ی راگـەیاند، دیمـیریل كـە لـە سەردانیكیدا بوو بۆ پۆلەندە وتی: "تاوانباركردنیكی رەسمی دژ بە مۆسكۆ سەبارەت بە رووداوە ناوخۆییەكانی ئازەربایجـان و هـەندێ دەولـەتی دی نیـیە. بـەڵام گومـان هەیە". لە كاتیكیشا دیمیریل دان بە باڵا دەستیی رووسیادا دەنیت كە دەلیت:

"وەختێ (دەولەتیك) كاروباری خۆی دەداتە دەست رووسیا یان رێی پێ دەدات لە كاروباری ناوخۆیدا دەستیوەربدات، ئیدی گەیشتنە شوینیك شتیكی ئەستەمە" داوا لــە لیــش فالیشــا (لیــخ فاونســا) دەكــات میكــانیزمیكی هاوبــەش بــۆ رووبەرووبوونەوەی سیاسەتی پاوانخوازانەی رووسیا پیكبهینرێ.

مەترسـیی گـەورەش لـە قۆنـاغی پـاش شـیوعیەت لـە رووسـیادا، لـە سـەریكەوە بەكارهینانی چەكە بەبێ گویدانە هیچ پرنسیپیكی ئـایدیۆلۆجی یـان ئـەخلاقی، لـە سەریكی تریشەوە سەرنەكەوتنی یلتسن لە ریفۆرمكاریـیە ئابوورییەكانیدا دەبیتـە مایەی بڵاوبوونەوەی بزاڤە فاشیستی و ناسیونالیستیـیە توند رەوەكان و گەرانەوەی شیوعیەت.

بە چاوپۆشین لە ئاستی جیددییەتی جیرنۆڤسكی و ناسەقامگیری و ناهاوسـەنگی لـە كەسـیتییەكەیدا، بـەڵام بیروراكـانی كـە لـەناو كـەرتیكی فراوانـی رای گشـتیی رووسیدا دەنگی داوەتەوە، پرن لـە هەسـتی دوژمنایـەتیی تـەواو بەرامبـەر بـە گـەل و ژیـاری توركیـا، هـەروەها جیرنۆڤسـكی بـە مەبەسـتی زیـاتر وروژانـدنـی ئـەو هەسـتی دوژمنایەتیـیە سلی لـەوە نەكردۆتـەوە كە گەمـە بـە هـەردوو ژێی ئایینی و ئیتنیـش بكات.

جیرنۆڤسكی داوا دەكات توركیا داگیر بكرێ و لـە نیـوان یۆنـانی و كوردەكـان و ئەرمـەنی و رووسـەكاندا دابەشـبكرێ. هـەروەها دەلیـت زەنگـی كلیسـاكانی رووسـیا

لەسەر خاکی تورکیا لیدەدرێ، جیرنۆڤسکی دەلیت کە موسلمانەکان بە شیوەیەکی بەردەوام سەرچاوەی هەرەشەن بۆسەر مەسیحیەکان، "بۆیە دەبێ لە پەیمانیکی ئەرتۆدۆسکیدا لەگەڵ یۆناندا بین دژ بە تورکیا".

هەروەها ئەم سەرکردە رووسیاییە یاری بە ژێی ئیتنی دەکات و دەلیت: "شتیك نییە ناوی کەلتوری تورك بیت. کەلتور لەرێی شمشیرەوە دروست نابێ". جیرنۆڤسکی رای وایە کە تورکیا دەیەویت بولگاریا دابەشبکات و بەسەر بۆسنەو هەرزەگۆڤینیشدا زالبیت و، چەند بەشیکی یۆنانیش داگیر بکات. بۆیە دوای بردنەوەی، لە لیدوانیکیدا بۆ رۆژنامەی "ترود"ی بولگاری (١٩٩٣/١٢/١٥) بانگهیشت بۆ دامەزراندنی دەولەتیکی سلاڤی باشوور دەکات، کە لە قۆناغی یەکەمیدا سربیا و بولگاریا و مەکدۆنیاو رۆمانیا و ئەلبانیا دەگریتە خۆی و "دەبێ لەگەڵ بولگاریادا دەستمان لەناو دەستی یەکدا بیت دژ بە تورکەکان". لە هەمان رۆژیشدا جیرنۆڤسکی لە لیدوانیکیدا بۆ ئیزگەی "دەنگی ئەلمانیا" دەلیت بەهیزکردنی تورکیا مەترسییەکە دژ بە بەرژەوەندییەکانی روسیایەو، داوا دەکات گەلانی تورکیا دابەشبکرین و پشتگیری لە کوردەکان و ئەرمەنیەکان و گورجیەکان بکرێ. سەبارەت بەوەش کە ئایا راستە دەیەوێ ڤان و ئاگری بخاتە سەر رووسیا، جیرنۆڤسکی دەلیت: "لەوانەیە وابیت. ئەم زەوییانە هەر لە کۆنەوە هی ئەرمەنیەکان بوون". نکوولیی لەوەش نەکرد کە رووسیا پشتیوانی لە ئەرمەنیەکان دەکات. تورکیاشی بەوە تاوانبار کرد کە هەر خەمی بەرژەوەندییە تایبەتیەکانی خۆیەتی لە ئاسیای ناوەنداو، وتی کە نزیکبوونەوەی تورکیا لەو ناوچەیە زیان بە بەرژەوەندییەکانی تورکیا دەگەیەنیت. "باشوور بەلای ئیمەوە هەریمیکی چارەنووسسازە، دەشێ ببیتە تۆران، ئەوسا تورکیش (سەرکردەیەکی راسترەوی تورکە) دلیخۆش دەبیت". لە لیدوانیکیشیدا بۆ رۆژنامەی "قورانتی" لە مۆسکۆ (١٩٩٣/١٢/١٦) جیرنۆڤسکی پیشبینیی ئەوە دەکات کە شەر لە نیوان گەلە جۆراو جۆرەکانی باشووردا بەرپابیت و ببیتە هۆی شەریکی ناوخۆ لە تورکیادا لە نیوان کوردەکان و تورکەکاندا کە بە دابەشکردنی تورکیا کۆتایی دێ.

ئەوەی سەیرە ئەوەیە کە ئەم ڤلادیمیر جیرنۆڤسکییە زمانی تورکی زۆرباش دەزانیت کە لە پیشدا لە مۆسکۆو دواتر لە تورکیا خویندوویەتیو، لە کۆتایی

شەستەکاندا پاياننامە (أطروحة)یەکی سەبارەت بە حیزبەکانی تورکیا ئامادە کردووەو، چوارجار سەردانی تورکیای کردووەو، لە سەرەتای حەفتاکاندا لە پالاوگەیەکی نەوتدا وەکو وەرگیر کاری کردووە کە رووسەکان لە ئەستەموول دروستیانکردووە، هەروەها بۆ ماوەی هەفتەیەك دەیگرن لەسەر ئەوەی قۆپچەیەك بە ئیخەیەوە بووە کە وینەی پوشکینی تیا بووە و وایانزانیوە وینەی مارکسە. دوای ئەوەی کۆنسۆلی رووسیا بۆی تیکەوتووە ئینجا ئازادیان کردووە و یەکسەر چووە بۆ مۆسکۆ. جیرنۆڤسکی لە رووسیا وەکو وەرگیرو رینومای گەشتیارەکان کاری دەکرد. بەر لە ٤ سالیش وەکو بازرگانیك کۆمەلیك پیستەو (٥) سەماوەرو بیست سەعاتی دەستی و کافیارو ڤۆدگاو قاتی پیاوانەی جەلەبی ی بۆ تورکیا برد، کە ناچار بوو بە نرخیکی زۆر هەرزان بیانفرۆشیت.

جیرنۆڤسکی سەرسامیی خۆی بە عیسمەت ئینۆنۆ کە بەر لە ٢٥ سالّ بینیویەتی و بە "بابا" دیمیریل و، بولند ئەجەویدو، تۆرگوت ئۆزال و، حیزبی "نیشتمانی دایك" ناشاریتەوە.

سەرەرای ئەوەی جیرنۆڤسکی لە دیدارەکانیدا لەگەلّ رۆژنامەوانە تورکەکاندا بە زمانی تورکیش هەولدەدات ئەو وینەیە بسریتەوە کە لە بارەی ئەوەوە سەبارەت بە تورکیا دروست بووە، ئەمەش لە ریّی بانگەشەکردنیەوە بۆ پەرەدان بە پەیوەندییە بازرگانی و رۆشنبیرییەکان لە نیوان هەردوو ولاتدا، جگە لە وەسفکردنی بۆ دیموکراسیەتی تورکیا و نموونە ئابوورییەکەی، بەلام مەغزای سەرکەوتنی لە هەلبژاردنەکاندا سیبەریکی قورسی بۆسەر ژیانی سیاسیی تورکیا دروست کردو خەمیکی تریشی خستە سەر خەمە زۆرەکانی تورکیا، بە جۆریك کە دەشیّ سەر لە پلانریژانی سیاسەتی دەرەوەی تورکیا بشیوینیت لە جیهانیکدا کە بە شیوەیەکی سەرسورهین لە گۆراندایە.

یەکەم کاردانەوەو گەورەترینیان ئەوەیە کە دەشیّ سەنتەری قورسایی لە ستراتیجی تورکیادا دیسانەوە بچیتەوە باکوور بۆ روو بەروو بوونەوەی "مەترسیی سەر لەنویّی رووسیا". چونکە رووسیا بە سەرکەوتنی راستی توندرەوو پیشکەوتنی شیوعیەکان لە هەلبژاردنەکانی ١٩٩٥دا چووە قۆناغیکی نویّی ناروون و نائارامەوە، کە ئەمەش وا لە خۆرئاوا دەکات زیاتر پشتگیری یلتسن بکات، کە

ئەمەش لەسەر ئەنقەرە زۆر دەکەوێ، لەبەرئەوەی بەو حیسابەی کە ئەوە بێ وەیترە ناچاری قبوولیبکات. چونکە یلتسنیش، گەرچی مەترسیی لە جیرنۆڤیسکی کەمترە، بەڵام ئەویش لە چیچاندا رەفتاریکی خوینریژانەی نواند کە لە ئەنجامیدا سەرکردەی نیشتمانیی چیچان جەوهەر دۆدایێف لە نیسانی ١٩٩٦دا کوژراو، گرۆزنیی پایتەخت و دەیان لادێ ویرانکران، هەروەها یلتسن لە ئاسیای ناوەراست و قەفقاسدا سیاسەتیکی پاوانخوازانەی ئاشکرای گرتۆتە بەرو، گوشارەکانی بەردەوامە بۆ ئەوەی سەر لەنوێ دەسەڵاتی تەواوی مۆسکۆ بەسەر بەشەکانی پیشووی یەکیتیی سۆڤیتدا بسەپینیتەوە.

هەر بۆیە ئەنقەرەش دەیەوێ مەترسیەکانی سەرکەوتنی راستی توندرەو لە سالی ١٩٩٣دا و شیوعیەکان لە سالی ١٩٩٥دا لە رووسیادا قەبە پیشان بدات، تا بەو شیوەیە پلەو پایە بۆ توركیا بگەرینیتەوە و وای پیشان بدات کە هیزیکە پەیمانی باکووری ئەتلەسی ناتوانێ دەسبەرداری ببیت. خۆگەر ئەنقەرە توانیی خۆرئاوا بەوە قەناعەت پێ بکات ئەوا ئەو بایەخە ستراتیجیەی جارانی بەدەست دەهینیتەوە. بەڵام تورکەکان هەولنادەن ئەو بایەخە ستراتیجیەی وڵاتەکەیان لە چوارچیوە جەندرمەییەکەی پیشوودا یان وەکو عەمباریکی بێ ئەرزشی سەربازو چەك بەدەست بهیننەوە، بەلکو هەولدەدەن لەرێی چەسپاندنی ئازادییە کۆمەڵایەتیەکان و دینامیکیەتە ئابوورییەکان و بڵاوکردنەوەی بە کۆمەلگاکانی پیشووی سۆڤیتدا لە ئاسیای ناوەراست و قەفقاس و کۆمەلگاکانی ئەورووپای خۆرهەڵاتەوە بە دەستی بهیننەوە.

لەم چوارچیوەیەشدا هەولەکانی توركیا زیاتر دەبن بۆ ئەوەی وڵاتانی ئەورووپای خۆرهەڵات بە یەکجاری لەژیر کاریگەریی رووسیادا دەربهینیت و لەگەلیاندا هەولبدات (بە تایبەتیش وڵاتە دراوسیکانی وەکو بولگاریاو رۆمانیا) تا بیانباتە ناو ریکخراوی بەرگریی پەیمانی باکووری ئەتلەسییەوە. لەسای ئەم گەشەسەندنی مەیل و بۆچوونی ناسیونالیستییەی رووسدا، دەشێ بەخۆدا چوونەوەی تورکیا و چاو پیاخشانەوەی بە ستراتیجیدا، لە هەندێ بواردا رەنگدانەوەی نەگەتیڤانەی هەبێ.

دەشێ مەترسیی سەر لەنوێی رووسیا ببیتە مایەی خەرجیی سەربازییانەی زیاتری توركیا بۆ بنیاتنانەوەی سوپایەکی نوێو بەهیز لە رووی تفاق و ژمارەوەو، بەم ئاراستەیەش گرژییەکی کراوە لە نیوان ئەنقەرە و ئەسینادا پتر بکات.

بەلام خەرجی زیاتریش بۆ خۆچەکدار کردن بە شیوەیەکی نەگەتیڤانە کار لەسەر پلانەکانی گەشەسەندنی ئابووری و هەولەکانی کەمکردنەوەی هەلاوسان دەکات، ئەمە لە کاتیکا هەر بە تەنها کیشەی کورد سالانە نزیکەی ٧ملیار دۆلار لەسەر دەولەتی تورکیا دەکەویت.

لەوانەیە گرنگیدانەوە بەو مەترسیەی کە لە باکوورەوە دێ کاریکاتە سەر هەولەکانی تورکیا بۆ گرتنی جێیەك بۆ خۆی لە سیستمی هەریمی نوێی خۆرهەلاتی ناوەندا. خۆگەر ئەو گورزە توندانەی بخەینە سەر کە لە بەلقان و قەفقاس و ئاسیای ناوەراستدا خواردوویەتی، ئینجا دەزانین تورکیا لە ئایندەدا چ قۆناغیکی ئالۆزی لە پیشە.

لە کاتیکا لایەنگرانی دیموکراسی و بالادەستیی کۆمەلگای مەدەنی لە تورکیادا هەولدەدەن پیگەی خۆیان قایم بکەن، مەترسیی "لەپرهاتوو"ی رووسیا کە لایەنگری ئەرمەنی و کوردەکانە بیانوویەکە بۆ لایەنگرانی عەسکەرتاریەت بۆ دامەزراندنی دەسەلاتیکی دیکتاتۆری کە بەرای ئەوان- دەبیتە پەرژین و زرێیەك بۆ پاراستنی یەکپارچەیی خاك و دەولەت و گەل.

تورکیا لە بەردەم ئەگەری پیکهینانی تەوقیکی سلاڤی- "ئەرتۆدۆکسی"یە کە رووسیاو یۆنان و ئەرمینیا و سربیاو باشووری قوبرس دەگریتەوە، لەگەل بەردەوامبوونی ناکۆکی لەگەل سوریاو ئیران و گەمارۆی ئابووری لەسەر عیراق، وا پیدەچیت دیپلۆماسیەتی تورکیا پیویستیەکی زۆری بە دارشتنی ستراتیجیکی نوێ بیت کە راستیەکانی میژووی نوێو واقیعی جوگرافیایینوێ لەبەرچاو بگرێ، بەر لەوەی میردەزمەی رووسیایی سەرلەنوێ تازە بۆوە بگۆرێ بۆ واقیعیکی پرژان.

٢-توركیاو یۆنان: ناكۆكی لەسەر هەموو شتێك

ڕووداوی كوشتنی عومەر خەلوق سەباحی ئۆغلوی كۆنسولی توركیا لە ئەسینا (لە ٤ی تەمووز/ یۆلیۆی ١٩٩٤دا) یەكێك لە فایلە ئاڵۆزەكانی ناوچەی بەلقانمان بیردەخاتەوە و، ئەو گرژییە دەخاتە ڕوو كە لە پەیوەندییەكانی توركیا-یۆناندا هەیە، بە تایبەتیش لەو كاتەوەی ئەندریاس باباندریۆ پاش هەڵبژاردنەكانی یاسادانان لە پایزی ١٩٩٣دا لە یۆنان دەسەڵاتی گرتەوە دەست و، لەلایەن باباندریۆوە هێرشێكی توند كرایە سەر توركیا. لە ماوەی هەشت مانگی دواییدا هەڵویستەكان بەرەو گرژییەكی زیاتر چوون، بە تایبەتیش لەلایەن یۆنانەوە، لە زیاتر لە بۆنەیەك و مەسەلەیەكدا، تا گەیشتە ئەو ڕادەیەی سەرۆكی حكومەتی توركیا (تانسۆ چیللەر)ی والیكرد لە سەرەتاكانی حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٤دا هەڕەشەی "دەرچوون بەرەو دوورگەكان" بكات واتە ڕاگەیاندنی جەنگ دژی یۆنان و داگیركردنی هەندێ دوورگە لە دەریای ئیجە.

زۆرمان نەوتووە گەر بڵێین فایلی توركیا-یۆنان كێشەی وەهای لەخۆ گرتووە كە مەگەر بە پەرجوو (=موعجیزە) چارەسەر بكرێ. زۆربەی جاریش چارەسەری هەر ئەستەم دەبێ، لەبەرئەوەی كۆمەڵێك هۆكاری مێژوویی و ئایینی و ژیاری‌و جوگرافیایی لە پێكهاتەیدا بەشدار دەبن. لێرەوە دەكرێ فایلی پەیوەندییەكانی توركیا-یۆنان بەمجۆرە دابڕێژین:

ململانێ لە نێوان هەردوو بیرۆكەی هیلینیەت و عوسمانیەتدا:

زۆربەی توێژەرو ڕۆژنامەوانانی تورك ڕەفتارە دوژمنكارانەكانی یۆنان بەرامبەر توركیا لەسەر گەلێ ئاست دەگەڕیننەوە بۆ تیۆرەی "ئایدیای مەزن" یان "میگالۆئایدیا" كە بانگەشە بۆ سەر لەنوێ زیندوو كردنەوەی ژیاری هیلینی‌و دەسگرتنەوە بەسەر ئەو جوگرافیایەدا كە جاران تیایدا باڵادەست بوو و بەشێكی بریتی بوو لە زۆربەی زەویوزارەكانی خۆرئاوای توركیا و چەند ناوچەیەكی فراوانی بەلقان. كاتێ یۆنانیش لە سەرەتاكانی حوزەیران/ یۆنیۆی ١٩٩٤دا ڕایگەیاند كە

سنووری ئاوە هەریمیەکانی خۆی تا ١٢ میل دریژ دەکاتەوە، ئۆکتای ئاکشی کە یەکیکە لە گەورە نووسەرەکانی رۆژنامەی "حورییەت"ی تورکی وایدانا کە دەبیّ بەگالتەجاری گەر لە دەرەوەی بیرۆکەی "میگالی ئایدیا"دا لەم رەفتارە بگەین؟ "ریشەی ئەم رەفتارە-وەکو ئاکشی دەلیت- وا لە "بیرۆکەی مەزن"دا کە لە سالی ١٨١٤دا راگەیەنرا، واتە ١٨٠ سالّ لەمەوبەرو، میللەتی یۆنان دەیانەویّ ئەوە بەرجەستە بکەن. ئەمەش بەرنامەیەکە ١٦ سالّ بەر لە سەربەخۆیی یۆنان راگەیەنرا و ئامانجیشی دەستگرتنە بەسەر دوورگەکانی دەریای ئیجەو ئەنادۆلی خۆرئاواو دوانزدە دوورگەکەو ئەستەموولّ و سەرلەنویّ دامەزراندنەوەی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی خۆرئاوا".

تورکەکان دەلین یۆنان لەو کاتەوەی سەربەخۆیی بەدەستهیناو لە سالی ١٨٢٩دا لە دەولەتی عوسمانی جیابۆوە، زیاتر لە حەوت جار "فراوان بووە"، لە سالانی ١٨٦٤، ١٨٨١، ١٨٩٧، ١٩١٢، ١٩١٩، ١٩٢٢، ١٩٤٧. لە کاتیکا ئەو بەردەوام فراوانتر دەبوو، تورکیا تا دەهات بچووك دەبۆوە. هەروەها بولند ئەجەویدیش، کە پالەوانی داگیرکردنی قوبرسە لە سالی ١٩٧٤ داو، سەرکردەی حیزبی "چەپی دیموکرات"ە هۆی سیاسەتە پاوانخوازییەکەی باباندریۆ بۆ بیرۆکەی هیلینیەت دەگەرینیتەوە، حیزبەکەی باباندریۆش ناوی "پارتی سۆسیالیستی کۆمەلەی هیلینی"یە (کە کورتکراوەکەی "پاسۆك"ە). بەرای ئەجەویدیش باباندریۆ توندرەوترین نوینەری کۆمەلەی هیلینییە.

بەرامبەر بەمە، یۆنانیش وەکو ولاتەکانی تری بەلقان نەیتوانی ئەو "گریّی عوسمانی"یە تیپەرینیت کە خۆی لە کۆنترۆلکردنی تورکیا بۆ زۆربەی ناوچەکانی نیمچە دوورگەی بەلقاندا بینییەوە بۆ ماوەی زیاتر لە پینج سەدە. پیویست بە خۆماندوو کردنیکی زۆریش ناکات تا مرۆڤ سەرنجبدات کە کتیبەکانی خویندن لە قوتابخانەکانی یۆنان (و بولگاریا و شوینی تریش) ئەوەندە مەیلە خۆرئاواییەکان و بە تایبەتیش عیلمانیەکانی تورکیایان بەلاوە مەبەست نییە هیندەی باس لە "میراتی ئیستیعماری و "جەور"ی عوسمانی دەکەن. لەوانەیە دروشمەکەی ئەتاتورکیش "نە تۆرانیەت و نە عوسمانیەت، بەلکو نەتەوە پەرستییەکی تورکی" هەولیکی ئاقلانە بیت بۆ جوانکردنی "گریّی عوسمانی" لای بەلقانی و قەفقاسیەکان، بەلام دروشمە تازەکەی تۆرگوت ئۆزال لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستدا "لە ئەدریاتیکەوە بۆ شوورای چین" وەکو "کەرەی سەر نان" وابوو، ئەوانەشی وروژاند کە رۆژیك لە رۆژان

خۆیان بە "دەسوپیوەندی" عوسمانیەکان دەزانی. رابردووی عوسمانی و هیلینی تا ئیستاش لە هەنووکەی یۆنانی و تورکەکاندا بەهیزی خۆیەوە ماوەتەوەو، تا ماوەیەکی تریش (کە بەدلنیاییەوە دوورە) وەکو لەمپەریك لە نیوان پیکگەیشتنی ئەو دوو گەلەو بەرژەوەندیی ئەو دوو وڵاتەدا دەمینیتەوە.

خاڵە ناکۆکیە دوو قۆڵییەکان:

زۆربەی ئەم خاڵانە بە دەوری ئاوی هەریمی و بواری ئاسمانی و چەکدارکردنی دوورگەکان و دیاریکردنی کشانی کیشوەری (کە پەیوەندیی بە گەران بەدوا نەوتدا هەیە)دا دەخولیتەوە. ئەمە جگە لە کیشەی قوبرس و موسلمانەکانی تراقیای خۆرئاوا. سەرچاوەی ئەو چوار کیشەیەی یەکەمیش دەریای ئیجەیە کە دەکەویتە نیوان تورکیا و یۆنانەوە.

لە دەریای ئیجەدا نزیکەی دوو هەزار دوورگەی سەر بە یۆنان و چەند دوورگەیەکی سەر بە تورکیا هەیە. بەپێی قانوونی نیو دەولەتیش هەر دەولەتیك بۆی هەیە تا ماوەی ١٢ میل وەکو سنوور بۆ ئاوە هەریمیەکانی خۆی دابنیت. بەڵام کیشەکە هیندەی پەیوەندیی بە دەریای ئیجەوە هەبێ ئەوەیە کە هەندێ دۆخی تایبەتی هەن ئەگەر رەچاو نەکرین دەریاکە دەبێ بە "دەریایەکی یۆنانی"ی پەتی. لەبەرئەوەی ژمارەیەکی زۆر دوورگەی یۆنانی هەن کە لە کەناری تورکیاوە زۆر نزیکن، بە رادەیەك کە هەندێ جار ماوەی نیوانیان لە ٦ میل تیناپەریت. لەم بارەیەشەوە وەزیری دەرەوەی پیشووی تورکیا سەبری جاگلیانغیل گوزارشتیکی خۆش و رەوانی هەیە کە دەلیت ئەگەر ئەو بۆچوونەی یۆنانمان سەبارەت بە ماوەی ١٢ میلەکە پێ قبووڵ بوو وەك ئاوی هەریمی، ئەوە مانای وایە کە هەر تورکیك هەر ئەوەندە زەویی وشکانیی تورکیای جیهیشت و دەستی بەر ئاوی کەنارەکە کەوت دەبێ پەساپۆرتی پێبیت.

داواکەی تورکیا بۆ ئەوەی ئاوی هەریمی لە دەریای ئیجەدا تەنها شەش میل بیت لە بری دوانزدە میل، واتە دەسگرتنی یۆنان بەسەر ٤٤٪ی ئاوەکەی ئیجە بەرامبەر ٨٪ بۆ تورکیا ٤٨٪یش بە بیلایەنی دەمینیتەوە. بەڵام ئەگەر یۆنان ئاوە هەریمیەکەی خۆی لە دەریای ئیجەدا بۆ ١٢ میل دریژ بکاتەوە، مانای وایە ئەو دەست بەسەر

٧٢٪ی ئاوەکەدا دەگریت، بەرامبەر ٩٪ بۆ تورکیا و ١٩٪یش بە بیلایەنی دەمینیتەوە. لەم حالەتەشدا بزاوتی دەریایی تورکیا لە دەریای ئیجەدا زۆر سنووردار دەبیٚ و دەریاکە هیندەی نامینیٚ هەمووی لەژیر چاودیریی یۆناندا بیت. ئەمەش زیانیکی زۆر بە بەرژەوەندییەکانی تورکیا دەگەیەنیٚ. ئەمەش سەرچاوەی گرژیی بەردەوامی نیوان ئەم دوو دەولەتە بووە.

بە گویرەی رووبەری ئاوە هەریمیەکەش بواری ئاسمانیی ئەو دەولەتە دیاری دەکریٚ، ئەمە بەپیٚی ریکەوتنامەی شیکاگۆ لە سالی ١٩٥٤دا کە یۆنان یەکیك بووە لەو دەولەتانەی ئیمزای کردووە. بەلاّم ئەسینا بە گویرەی بریاریکی لە سالی ١٩٣١دا بواری ئاسمانیی خۆی بە دە میل دیاری کرد. واتە فرۆکەکانی تورکیا هەر ئەوەندە شەش میلیان بری ئیدی دەکەونە بواری ئاسمانیی یۆنانەوە. فراوانکردنی ئاوی هەریمیش لەلایەن یۆنانەوە فراوانکردنی بواری ئاسمانیی بەدوادا دیت، ئەمەش شتیکە تورکیا قبوولی ناکات و هەندیٚ هۆی ئەمنیش لە پشت ئەوەوە هەیە.

مەسەلەی چەکدارکردنی هەندیٚ لە دوورگەکانی دەریای ئیجەش دەچیتەوە نیو بازنەی ناکۆکیی دوو قۆلیی تازە بۆوەی نیوان تورکیا و یۆنان. ریکەوتنامەی پاریس لە سالی ١٩٧٤دا دوانزدە دوورگەی لە دەریای ئیجەدا بە یۆنان بەخشی کە لە کەنارەکانی تورکیاوە زۆر نزیکن و بە "دوانزدە دوورگەکە" ناسراون. بەلاّم ئەم ریکەوتنامەیە بەکارهینانی ئەم دوورگانەی بۆ مەبەستی سەربازی و چەکدارکردنیان قەدەغە کرد. تورکیاش یۆنان بەوە تاوانبار دەکات کە بۆ سی سالْ دەچیت چەك و تفاقی تیا داناوەو بنکەی سەربازیی تیا دروستکردووە، کە ئەمە مەترسیی بۆسەر ئاسایشی نەتەوەیی تورکیا دەخولقینیت. هەروەها تورکیا دەلیت گوایە یۆنان لە هەندیٚ دوورگەی نزیك بە تورکیاوە فرۆکەخانە دروستدەکات، بە تایبەتیش لەو دوورگەیەدا "دوورگەی سیمی" کە لە هەموویان نزیکترە، ئەمەش لە ریٚی پرۆژەیەکی گەشەپیدانەوە کە بایی ٦٠٠ ملیۆن دۆلارە، یەکیتی ئەوروپا ٤٠٠ ملیۆنی دەدات و باقیەکەشی لەسەر یۆنان خۆیەتی.

مەسەلەی گەران بەدوا نەوتیشدا لە دەریای ئیجەدا ئەو شتەیە کە لە هۆیەکانی راگەیاندندا زۆر دوو پات دەبیتەوە، ئەمەش لە سەرەتای شەستەکانەوە دەستیپیکرد، وەختیٚ ئەسینا نەیهیشت تورکیا لە دەریای ئیجەدا بە دوای نەوتدا بگەریت و لە

سکاڵانامەیەکدا بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان ئەوەی بە پێشێلکاریەك بۆسەر ئاوە هەرێمیەکانی لە قەڵەم دا. ئەوە بوو لە ئەنجامی وتوویژی دوو قۆڵی و تێکەوتنی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە، لە ساڵی ١٩٧٦دا تورکیا و یۆنان گەیشتنە ڕێکەوتنامەی "برن (سویسرا)" کە بڕیاری بە وەستاندنی هەموو جۆرە گەڕانێك بەدوای نەوتدا دا لە دەریای ئیجەدا، تەنها پەیجۆرییە زانستییە ئاساییەکان نەبێت، لەگەڵ ئەمەشدا یۆنان لە ساڵی ١٩٨٧دا دەستی بە گەڕان بەدوای نەوتدا کردەوە، کە بووە هۆی گرژییەکی ترسناك لە ئادار/ مارسی ئەو ساڵەدا و تورکیا کەشتیگەلی جەنگیی بۆ دەریای ئیجە ناردو لە هەردوو وڵاتدا نەفیری گشتی ڕاگەیەنرا، ئەو کاتە ئەندریاس باباندریۆ خۆی سەرۆکی حکومەتی یۆنانی بوو، تورگوت ئۆزالیش سەرۆکی حکومەتی تورکیا بوو.

کاتێکیش لە پاییزی ١٩٩٣دا باباندریۆ بۆ جارێکی دی دەسەڵاتی گرتەوە دەست، پەیوەندییەکانی نێوان تورکیا و یۆنان سەبارەت بە یەکێك لە مەسەلە گەرمەکانی نێوانیان فرە گرژ بوو، کە ئەویش مەسەلەی قوبرسە. گەرچی ناکۆکیی نێوان ئەم دوو وڵاتە و نێوان هەردوو کۆمەڵەی ئیتنیی تورکی و یۆنانی لەسەر ئەم دوورگەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای شەستەکان، بەڵام ئەم ناکۆکیە کاتێ گەیشتە ترۆپك کە هێزەکانی تورکیا لە "پرۆسەی ئاشتی"دا وەکو وای ناو دەبەن، بە ناوی بەرگریکردن لە تورکەکانی دوورگەکە دژ بە دەسەڵاتی یۆنانی، سێیەکی دوورگەکەی داگیر کرد. لەوساشەوە هەرچی هەوڵەکانی نەتەوە یەکگرتووەکانە بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە بێهوودە بووە، گەرچی گوشاری بەردەوامیش بۆسەر تورکیا هەبووە. دوای ئەوەی باباندریۆ لە دوا هەڵبژاردنەکاندا بردیەوە، باسی لە هەندێ نەخشە کرد بۆ ئەوەی قوبرس بخرێتە سەر "ناوچەی بەرگریی یۆنانی"، پاش ئەوەش بۆ یەکەمجار لە ساڵی ١٩٧٤ەوە وەزیری بەرگریی یۆنانی "یراسیمۆس ئەرسینیس" سەردانی قوبرسی کرد.

لە کاتێکیشدا بەشی بەرگری لە بودجەی قوبرسدا بریتی بوو لە ٧,٣٪، دوای ئەو ڕێکەوتنی بەرگریی هاوبەشە بەرز بۆوە بۆ ١٤٪. هەروەها یۆنان ئەو هەڵوێستە دوژمنکارانەیەی ڕازگری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکان پەترۆس غاڵی بەرامبەر بە تورکیا قۆستەوە و بە زمانێکی توندترو هەڵوێستی گیرتر دەربارەی قوبرس دواو

ئەوەی رەتکردەوە کە دەبێ تورکەکانی قوبرس و یۆنانیەکانی لە رووی مافەوە یەکسان بن، هەروەها مافی ڤیتۆشی بۆ تورکەکانی قوبرس رەتکردەوە لە رژیمی سیاسیی داهاتوودا لەبەرئەوەی "کەمینە"ن، وەك چۆن تورکیا-ئەمە قسەی جیگری وەزیری دەرەوەی یۆنانی یۆگۆ باباندریۆ، کوری سەرۆکی حکومەتە-"مافی ڤیتۆ بۆ کوردەکانی تورکیا" رەتدەکاتەوە. گەرچی تورکیا، لەبەر هەندێ هۆ کە پەیوەندیی بە ئەورووپاوە هەیە، ئامادەیە لە هەندێ شت خۆش بیت، بەلام مەسەلەی قوبرس لەناو تورکیادا بووە بە مەسەلەیەکی نەتەوەیی و لەم رووەوە بە "کۆماری باکووری قوبرسی تورك" دەگوترێ "نیشتمانی کور"، ئەمەش دەبیتە هۆی ئەوەی کەئەنقەرە گوشاری "نابەجێ" بەرامبەر قوبرسی‌یە تورکەکان بەکارنەهینیت. بەلکو بولند ئەجەوید خۆی رای وایە کە بە پیچەوانەی بەر لە سالی ١٩٧٤، ئیستا لە قوبرسی باکووردا بووژانەوەو ئاشتی و ئازادی و دیموکراسی هەیەو، بە تەواوەتی مەسەلەی خوینریژی وەلاوە نراوە. یۆنانیش تورکیا بەوە تاوانبار دەکات کە دەیەوێ کیشەکە بێچارەسەر بمینیتەوە. دەنگی واش هەیە لەناو تورکیادا داوای ئەوە دەکات قوبرسی باکوور ببێ بە دەولەتیکی تەواو سەربەخۆ لە کاروباری ناوخۆیدا، بەلام لە سیاسەتی دەرەوەیداو لە بەرگریدا بە تورکیاوە پەیوەست بیت. وەکو هەردوو دەولەتی دوورگەی چابڵ ئایسلەندا و مان ئایسلەندا لەگەڵ بەریتانیاداو، هەروەها دەولەتی دوورگەکانی فارئور لەگەڵ دانیمارکدا.

تورکیاش ناوبەناو بارودۆخی ئەو سەدو بیست هەزار موسلمانە بە نەژاد تورکە وەبیر دەهینیتەوە کە لە ناوچەی تراقیای خۆرئاوا لە باکووری خۆرهەلاتی یۆناندا نزیك سنوورەکانی تورکیاوە نیشتەجین. هەروەها ئەنقەرە بەوە یۆنان تاوانبار دەکات کە پەیرەوی لە سیاسەتی راگویزان دەکات دژ بە موسلمانەکان و لە خاکی خۆیان دەریاندەکات و شوناسی کەلتوورییان دەسریتەوە و گوشار لەسەر نوینەرە سیاسیەکانیان دەکات و رێ لە پیاوانی ئایینی تورك دەگریت کاتێ دەیانەوێ بە مەبەستی وەعزدادان بەرەو ناوچە موسلماننشینەکانی تراقیای خۆرئاوا بچن. بۆ ئەوەش تورکیا پشت بە پەیمانی لۆزان دەبەستێ، کە تیایدا باس لە پاراستنی مافی کەمینەکانی تورکیا و یۆنان کراوە.

کۆمەلیك کیشەی نوێی پاش کۆتایی جەنگی سارد:

کۆتاییهاتنی جەنگی ساردو لیکهەلوەشانەوەی یەکیتی سۆڤیت و یەکیتی یوگوسلاڤی ئاسەواریکی گەورەیان لەسەر بارودۆخەکانی ناوچەی بەلقان و پەیوەندییەکانی تورکیا بە دەوروبەری ئیقلیمیی خۆیەوە جیهیشت.

هەرەسی شیوعیەت و هەلوەشانەوەی یەکیتی سۆڤیت رووسیایان لە "کۆمەلیك کۆت و پیوەندی نامۆ" "رزگار کرد" و ریی بۆ خۆشکرد تا "بۆ رەگوریشەو خودی خۆی بگەریتەوە"، بەمجۆرە و وەکو یەکیتی گەلانی سلاڤی، بانگەشە بۆ دامەزراندنی هاوپەیمانی‌یەك کرا لە نیوان گەلە ئەرتۆدۆکسیەکاندا و بە تایبەتیش لە نیوان رووسیاو بولگاریاو یۆنان و قوبرس و سربیادا. ئامانج لە بەدیهینانی ئەم هاوپەیمانی‌یەش روو بە رووبوونەوەی کاسۆلیکیەت و ئەلمانیای یەکگرتوو و، موسلمانەکانی بەلقانە و لەسەروو هەمووشیانەوە تورکیا، ئەم هاوپەیمانی‌یە شوین پی‌یەك بۆ رووسیاش مسۆگەر دەکات لە ریی سرب و یۆنانیەکانی ئەدریاتیك و دەریای ناوەراستەوە، جگە لە پشتیوانیکردنی یۆنان بۆ هەندێ داواکاریی ئیقلیمی و ریگەنەدان بە گەمارۆدانی لەلایەن هەندێ دەولەتی ئیسلامییەوە. ئەم ئاراستە ئەرتۆدۆکسیەش لە سیاسەتی دەرەوەی یۆناندا بە ئاشکرا لە گەلی لیدوان و هەلویستی پایە بەرزانی ئەو ولاتەدا خراوەتە روو. ئەوە بوو لە مانگی نیسان/ ئەپریلی ١٩٩٤دا ئەندریاس باباندریۆ دوای ئەوەی سەر لەنوێ وەکو سەرکردەی حیزبی "پاسۆك" هەلبژیردرایەوە، وەکو توخمیك لە توخمەکانی سیاسەتی دەرەوە باسی لە ئەرتۆدۆکسیەت کردو وتی: "پیویستە ئەرتۆدۆکسیەت ورابردووی‌میژووییمان و بەها نیشتمانیەکان و کەسیتی‌ی زمانەوانی و کەلتووریمان، ببنە بناغەی سیاسەتی دەرەوەمان"، هەرچۆن یۆنان بۆ چەند مانگیك دەبێ مەسەلەی باری پەتریارکیەتی رۆمی ئەرتۆدۆکس لە ئەستەموول دەوروژینێ بەو سیفەتەی گوایە ئەستەموول "رۆمای ئەرتۆدۆکسە". لە کاتیکدا ئەسینا، لەسەر زمانی وەزیری دەرەوەیەوە کە کارلۆس بابۆلیاسە، داوای ئەوە دەکات باریکی تایبەتی بە پەتریارکیەتی ئەستەموول بدرێ وەکو ڤاتیکان، لەولاوە حیکمەت چەتینی وەزیری دەرەوەی تورکیا، ئەوە رەتدەکاتەوە بەو پی‌یەی پەتریارکیەت "دەزگایەکی سەر بە تورکیایە، وەکو هەموو دەزگا تورکیەکانی دی".

هەروەها لەو کیشە سەرەکیانەی وەکو دەرەنجامیکی کۆتایی جەنگی ساردو، لیکهەلوەشانەوەی یوگوسلاڤیا پەیدا بوو، سەرهەلدانی مەسەلەی ئیتنی (و ئایینی)یە لە بەلقاندا کە شیوەیەکی توندو تیژی بەخۆوە گرتووەو هەرەشە لە ناوچەکە دەکات تا بیکاتە گۆرەپانیك بۆ شەری نیوان ئەو ولاتانەی کە بۆ دوو ئۆردوگا دابەشبوون، کە یۆنان لە یەکیکیاندایە و تورکیاش لەوی تریاندا.

لەسەریکەوە بەرژەوەندییەکانی تورکیا لەگەلٚ موسلمانانی کروات و بۆسنەو ئەلبانیاو مەکدۆنیا و هەریمی کۆسۆڤۆدایە، دەبینین سربیاو یۆنان و بەشیوەیەکی کەم بولگاریاش هاوپەیمانن. تەماعەکانی یۆنانیش لە مەکدۆنیا و باشووری ئەلبانیادا هۆکاریکی سەرەکیە کەوا لەم دوو دەولەتە دەکات لەگەلٚ تورکیادا بن. هەروەها ئەنقەرە لە پیشەوەی ئەو پایتەختانە بوو کە بەرەسمی دانی بە سەربەخۆیی مەکدۆنیادا نا کە یۆنان بە بەشیك لە "یۆنانی گەورە" و کەلتووری ژیاریی خۆی دادەنیت. هەروەها تورکیا دژی هەولەکانی یۆنانە بۆ دەسگرتن بەسەر هەریمی "ئیبیر"دا لە باشووری ئەلبانیا کە کەمینەیەکی یۆنانی تیا دەژی. بەرامبەر بەمەش تیۆدۆر بانگالۆس ی وەزیری دەولەتی یۆنان و بەرپرس لە پەیوەندییەکان لەگەلٚ یەکیتی ئەوروپادا، تورکیا بەوە تاوانبار دەکات کە پشتگیری لەو گرژیە دەکات کە دژ بە یۆنان دروستدەکریٚ و ئەوەی کە ئەلبانیا "بە تەنها خۆی هیچی پیٚناکریٚ".

کۆتایی جەنگی سارد و هەرەسی شیوعیەت سەرنجی تورکیا و یۆنانی بەلای "مولکەکان"ی پیشوویاندا لە بەلقان راکیشا.

هەردوولاش لە سیاسەتیاندا خالی دەرچوونیان وەکو یەك ئایینی و ئیتنییە. لە نەبوونی تاقە هیزیکی ئیقلیمیی گەورەشداو، لەبەر گەلی گرژیی میژوویی و ئیتنی و ئایینی و قینی کۆن، دەشیٚ ناوچەی "بەلقان" لە هەموو کاتیکی دی زیاتر "شیاو" بیٚ بۆ ئەوەی ببیتە شانۆیەك بۆ "پیکدادانی ژیارەکان" کە هەردوو جەمسەرە سەرەکیەکەی بریتی دەبیت لە: تورکیا و یۆنان.